

Franciszek Wycisk

"Handlexicon zu den Quellen des Römischen Rechts", H. Heumann, E. Seckel, Graz 1958 : [recenzja]

Prawo Kanoniczne : kwartalnik prawnohistoryczny 9/3-4, 389-393

1966

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

**H. HEUMANN—E. SECKEL, HANDBLEXIKON ZU DEN
QUELLEN DES ROMISCHEN RECHTS, 10. AUFL., GRAZ 1958,
ss. XVIII + 643.**

Metoda historyczno-krytyczna tak dziś przeważająco, iż można by powiedzieć, że niemal wyłącznie stosowana w studium prawa rzymskiego wymaga całego szeregu pomocniczych środków technicznych, które poprzez wieki wypracowywali i udoskonalali romanisci. Zwłaszcza jednak charakterystyczne dla obecnego stulecia badania nad interpolacją źródeł wymagają warsztatu naukowego dobrze wyposażonego w pomocnicze środki. Każdy z nich ma swoistą strukturę i zadanie. Najważniejsze spośród pomocniczych środków można podzielić na trzy zasadnicze kategorie. Do pierwszej zaliczymy elaboraty romanistów stanowiące odpowiednie zestawienia tekstów źródłowych. Tu należą: 1. *Iurisprudentiae antehadrianae quae supersunt* Bremera, vol. 1—3, Lipsk 1896—1901. 2. *Palingenesia iuris civilis* O. Lenela, vol. 1—2, Lipsk 1889¹. 3. *Palingenesi delle Istituzioni* Ferriniego, zawarte w jego *Opere* II, s. 307 nn., Milano 1929. 4. *Edictum perpetuum* O. Lenela, wyd. 3, Lipsk 1927, nie zmieniona odbitka w 1956 r.

Drugą kategorię stanowią wokabularze, których bezcenna wprost przydatność polega na tym, że pod danym hasłem np. *parens* zostały zestawione wszystkie miejsca zawierające ten termin. Do tej grupy należą: 1. *Vocabolario delle Istituzioni di Gaio Zanzucchio*, Milano 1910. 2. *Heidelberger Index zum Theodosianus*, oraz *Ergänzungsband zum Heidelberger Index zum Theodosianus* Gradenwitza, Heidelberg 1925, *Erg.-Bd.* 1929. 3. *Vocabularium iurisprudentiae romanae*. Dotąd ukazały się T. I(A—C); II(D—G); III 1/2 (H—ipse); IV 1/2 (N—per); V (R—Z). *Vocabularium* tym objęte zostały wszystkie terminy występujące w *Digestach* Justyniana oraz w przedjustyniańskiej spuściźnie piśmienniczej prawników rzymskich, a więc: *Gai Inst.*, *Ulp. lib. sing. regularum*, *Pauli sententiae*, *Fragmenta Vaticana*, *Collatio legum Mos. et Rom.*

¹ Nowe wydanie, fotomechaniczna odbitka pierwszego, uzupełnionego o *Supplementum ad O. Lenel Palingenesiam iuris civilis ad fidem papyrorum* L. E. Sierla, ukazało się w Graz 1960 r. staraniem Akademische Druck-u. Verlagsanstalt.

Consultatio vet. c. jurisconsulti. 4. Vocabularium Institutionum Justiniani Augusti Ambrosina, Milano 1942. 5. Vocabularium Codicis Justiniani w dwóch częściach. Pierwsza dotyczy konstytucji łacińskich, wyd. przez Mayra, Lipsk 1923, druga do konstytucji greckich wyd. przez San Nicola, Lipsk 1925. 6. Vocabolario delle costituzioni latine di Giustiniano C. Longa, opublikowane w BIRD vol. X(1898—1899). Obejmuje łacińskie konstytucje Justyniana, łacińskie Novellae, wstęp do Institutiones. 7. Ergänzungsindex zu Ius und Leges Levy'ego, Weimar 1930. Obejmuje te wszystkie przedjustyniańskie źródła prawne, które nie zostały uwzględnione w innych wokabularzach. 8. Indice dei richiami al diritto nei testi extragiuridici latini dei secoli IV—VII d. C. Rondiego, opublikowane w jego Scritti Giuridici I, Pavia 1922, pag. 490—582. 9. Index verborum graecorum quae in Institutionibus et Digestis Occurrunt Bortolucciego, opubl. w Archivio Giuridico Filippo Serafini, vol. 76(1906), 353—396. 10. Vocabularium do greckich nowel Justyniana jest od dawna przygotowywane przez uczonych niemieckich².

Wreszcie trzecią kategorię pomocniczych środków technicznych stanowią dykcjonarze i leksykony, wśród których Handlexikon zu den Quellen des römischen Rechts Heumanna-Seckela spełnia bardzo ważną rolę. Nie został on wcale zdeaktualizowany czy zastąpiony wydanym w 1953 roku dykcjonarzem Adolfa Bergera³. To ostatnie dzieło ma charakter bardziej encyklopedyczny, objaśnia pojęcia i instytucje występujące w prawie rzymskim, podczas gdy Handlexikon Heumanna-Seckela jest raczej typowym słownikiem do pewnej partii źródeł prawa rzymskiego. Wystarczy porównać kilka haseł, na przykład „ius”. W jednym i drugim spotykamy ogólne wyjaśnienia terminu ius — prawo, użyte w sensie obiektywnym, subiektywnym, równoznacznym z potestas, status, z położeniem prawnym, z relacją prawną; oraz ius, które nie oznacza prawa, ale miejsce wykonywania jurysdykcji magistratury rzymskiej czy wreszcie sam proces (iudicium). W Encycl. Dictionary Bergera znajdujemy ponadto pod hasłem ius aż 141 innych haseł — pojęć powstałych z połączenia jak: ius liberorum, ius gentium, ius conubii itd. Podobnie jest z hasłem matrimonium, parens, i bardzo wieloma innymi.

Z drugiej jednak strony stwierdza się, że co do ilości haseł encyklopedyczny dykcjonarz A. Bergera ustępuje dość znacznie leksykonowi Heumanna-Seckela, który jest doskonale rozpracowany pod względem filologicznym, co z pewnością idzie po linii wytkniętego

² por. L. Wenger, *Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften. phil.-hist. Abt.*, München 1914, 5, 22 ff; 1928, 4, 3 ff.

³ A. Berger, *Encyclopedic Dictionary of Roman Law* (Transact. Am. Philos. Soc. 43, 2), Philadelphia 1953.

mu przez Autora przeznaczenia. Ma bowiem służyć młodym i nie dość jeszcze zaznajomionym z rzymskim prawem adeptom przy tłumaczeniu i rozumieniu źródeł prawnych.

Jak gruntownie opracowany został leksykon Heumann-Seckela świadczy choćby dla przykładu powszechnie znany i z łatwością tłumaczony termin *Facere*, którego jednak objaśnienie znaczeniowe (wskazano 16 różnych znaczeń w zależności od połączeń słownych, tworzących w pewnym sensie idiomy języka prawniczego) wypełnia aż dwie szpalty. Tym też różni się on zasadniczo od dykcjonarza Bergera.

Dziesiąte wydanie *Handlexikon Heumanna-Seckela*, które spotykamy na półkach księgarskich, zawdzięczamy staraniom Akademische Druck-u. Verlagsanstalt Graz — Austria. W ten sposób został usunięty dotkliwie odczuwany, zwłaszcza w pracowniach młodszego pokolenia romanistów, brak tej bezcennej pozycji, której poprzednie wydanie dziewiąte miało miejsce przeszło pół wieku temu. Co więcej, w tym półwieczu szalały dwie wojny, które nie oszczędziły bibliotek uniwersyteckich ani prywatnych. Z wdzięcznością więc skierowaną w stronę Akademische Druck-u. Verlagsanstalt w Grazu przyjmują romanisci nowe wydanie dziesiąte *Handlexikon zu den Quellen des römischen Rechts*. Jest on nie zmienioną odbitką wydania dziewiątego, które przygotował i poszerzył E. Seckel⁴.

W oznaczeniu obecnej fotomechanicznej odbitki jako wydanie dziesiąte kryje się jakaś niekonsekwencja. Jeżeli bowiem niezmienione przedruki z roku 1914 i 1926 tegoż samego wydania dziewiątego nie zyskały miana nowych wydań, nie widzi się racji, aby obecny przedruk nazywać wydaniem dziesiątym.

O wielkim i wciąż rosnącym zapotrzebowaniu na *Handlexikon Heumanna*, a od wydania dziewiątego Heumanna-Seckela, świadczy chociażby fakt 10-ciu jego wydań (nie licząc dwóch przedruków z 1914 i 1926) na przestrzeni lat 1846—1958. Wydanie pierwsze „*Handlexikon zum Corpus iuris civilis*” obejmowało zgodnie z tytułem wyrażenia oraz ich historyczno-prawne znaczenie występujące jedynie w *Corpus iuris civilis*. Już następne wydanie objęło także przedjustyniańskie źródła prawa rzymskiego⁵, dzięki czemu *Handlexikon* stał się środkiem pomocniczym nie tylko przy studium prawa skodyfikowanego przez Justyniana, ale także historii prawa. Przez to zaś, że obok podania znaczenia danego terminu wskazał Autor również miejsca, w których

⁴ E. Seckel uwzględnił nowoodnalezione fragmenty *Ulp. Disputationum* [ed. O. Lenel, ZSS 24(1903), 416 oraz 25(1904), 368], jak i fragmenty komentarza do *Gai Institutiones* (ed. Krüger, *Collectio libr. iuris antejustiniani* I⁵, p. 42 ss.).

⁵ Jak wynika z przedmowy do wydania trzeciego i dziewiątego należą tu następujące: *C. Th., Nov. posth., Jul. ep. nov., Gaius, Ulpian., Paulus, Vat. Fr., Coll. leg., Consultatio, Frag. de iure fisci*.

termin ten występuje w swej formie najbardziej typowej, a nieraz także nietypowej, Handlexikon może też służyć pomocą znawcom prawa, którzy bardzo łatwo znajdą zasadnicze miejsce źródłowe, zawierające dany wyraz.

Przede wszystkim jednak jest on przydatny i wprost nieodzowny w rękę współcześnie studiującej młodzieży, która w rozumieniu tekstów prawników rzymskich napotyka na nie małe trudności ze względu na słabą znajomość języka łacińskiego.

Zupełnie niezależnie od wydawcy dziesiątego i Współautora dziewiątego wydania, obecnie oferowany nam egzemplarz Handlexikon za *den Quellen des römischen Rechts* nie jest utrzymany na poziomie naukowym, na jakim znajduje się współczesna romanistyka. Wynika to z samego faktu, że ostatnie dopracowanie, dostosowanie go do nowych osiągnięć romanistyki miało miejsce niestety przeszło 50 lat temu. Stąd więc wszelkie braki Handlexikon należy ująć w formę postulatów skierowanych na adres jego przyszłego adjustatora i wydawcy. Do zrealizowania pozostałoby najpierw rozciągnięcie omawianego leksykonu na wszystkie źródła prawne przedjustyniańskie oraz na *Brunsa Fontes iuris romani antiqui*.

Powtóre, postulat wysunięty przez M. Kasera w przedmowie do przedruku *Vocabolario delle Istituzioni di Gaio Zanzucchiego*, aby nowe wydanie tegoż *Vocabolario* (opracowane w 1910) oprzeć na nowszych wydaniach Instytucji Gaiusa, należy odnieść także do Handlexikon Heumann — Seckela. I ten słownik wymaga dostosowania go, w niektórych przynajmniej wypadkach, do nowych, bardziej krytycznych wydań źródeł prawa rzymskiego⁶.

Trzeci wreszcie problem, który można tu podnieść, to sprawa interpolacji. Uwzględnił je w miarę możliwości E. Seckel przygotowując wydanie dziewiąte. Obecnie na skutek wielkiego kroku naprzód w badaniach nad interpolacjami pozostaje tu bardzo wiele do zrobienia. Pomocą mogłyby wprawdzie służyć opracowany przez E. Levy'ego i E. Rabela *Index Interpolationum*, t. I—III (Weimar 1929—1935) i dalsze tomy będące w przygotowaniu, jak i *Registro delle alterazioni nelle costituzioni del Codice Teodosiano e nelle Novelle post-teodosiane segnalate dalla critica*⁷ De Dominicis i inne jeszcze zestawienia interpolacji oraz Vo-

⁶ Nie jest naszym zadaniem dać kompletny wykaz tych źródeł, które po roku 1907 doczekały się lepszych, bardziej krytycznych wydań. Wskażemy tylko niektóre: *Gai Inst.*, ed. J. Baviera (wyd. II 1940); *Reg. Ulp.*, ed. Fr. Schulz (1926); *Sent. Paul.*, ed. Seckel-Kübler (1911); Gdy więc idzie o źródła przedjustyniańskie najlepsze jest wydanie sporządzone przez uczonych włoskich: Riccobono, Baviera, Ferrini, Furlani, Arangio-Ruiz — *FIRA* ², 1940—1943, którzy oparli się na najlepszych opracowaniach źródeł, wydanych często po roku 1907.

⁷ Opublikowane w *BIDR*, 55—56(1953), pag. 383—442.

cabularium iurisprudentiae romanae = VIR, którego kompletne opracowanie jest bliskie końca. Czy nie należałoby jednak zrezygnować w Handlexikon z oznaczania miejsc interpolowanych? Wydaje się, że w obecnym rozwoju badań nad interpolacjami, gdy utworzono oddzielne Indices Interpolationum sprawa ta nie jest godna zalecenia jako mało sensowna i nie konieczna, a z drugiej strony niezwykle pracowita. Słuszność takiego stanowiska uznał już w analogicznej sytuacji Kunkel wydając w 1954 r. *Digesta* (16-te wyd. Momm.) bez zestawień interpolacji, które w trzech ostatnich wydaniach mommsenowskich *Digestów* (wyd. 13, 14, 15) umieszczał Krüger.

Mimo dość licznie poczynionych przez E. Seckela uzupełnień, Handlexikon wymaga wciąż nowego uzupełniania go terminami, wyrażeniami, które mimo woli uszły uwagi autorów. Bardzo pobieżny tylko wgląd do leksykonu pozwolił ustalić takie braki: *ecquis* (Momm. *ecquo*) — Hadr. Ulp. coll. 1, 6, 3; *Dolearium* (Momm) — Gaius D. 18, 1, 35, 7; *rhapsodia* — Ulp. D. 32, 52, 2; *rutundus* — Paul. D. 6, 1, 6; *resero* — brak Paul. Sent. 5, 25, 1; *subcumbo* — Tryph. D. 27, 1, 45, 4; *subprimo* — Ulp. D. 29, 3, 10, 2; D. 47, 2, 39; D. 47, 2, 46, 6; Paul. D. 47, 2, 83, 2; Marc. D. 48, 10, 7; *subsericus*, a, — Marc. D. 39, 4, 16, 7; *stachys* — Marc. D. 39, 4, 16, 7; *statulibertas* — Javol. D. 40, 7, 39, pr.; *tamenetsi* — Ulp. D. 14, 6, 7, 11; *treceni* (a) — Paul. D. 12, 1, 40; D. 33, 1, 12; Ulp. D. 37, 6, 1, 24; *trege-mini* — Paul. D. 5, 4, 3; D. 5, 4, 3 in fin.; *tributus*, us — Paul. D. 14, 2, 2, 2 (cfr 1. *Acilia repet.*, FIRA I², 1. 64—65; VIR sub *tributus*); *truncus* — Pap. D. 33, 10, 9, 1.

Praca podjęta przez Seckela nad częściowym lub nawet całkowitym przepracowaniem niektórych haseł będzie musiała być nadal prowadzona celem uwzględnienia wyników współczesnej romanistyki. Zatem przed wydawcą nowej, jedenastej edycji Handlexikon zu den Quellen des römischen Rechts stoją poważne zadania i trud. Warto je podjąć, bo niewątpliwie godny jest ich wypróbowany i dotychczas niezastąpiony Handlexikon Heumanna-Seckela⁸.

Ks. Franciszek Wycisk

⁸ Spośród innych, mniej obszernych i doskonałych leksykonów do źródeł prawa rzymskiego zasługują tu na uwagę następujące: 1. Słownik łacińsko-polski do źródeł prawa rzymskiego, ułożył Teodor Dydyński, Warszawa 1883, jest on oparty na Handlexikon Heumanna. 2. Taschenwörterbuch zum Corpus iuris civilis, den Institutionen des Gaius und anderen römischen Rechtsquellen, Aufl. 3, Berlin 1918. 3. Petit Vocabulaire de droit romain, R. Monier, ed. 4, Montchretien 1949, jest pod ręcznym dykcjonarzem pojęć i terminów prawa rzymskiego dla użytku nieprawników i początkujących romanistów.